

**АҲАММИЯТИ
ТАТБИҚИ САЛОҲИЯТИ
МАЪРИФАТӢ ДАР РАВАНДИ
ТАЪЛИМ
ВАЖНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ
КОГНИТИВНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ В
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ**

**THE
IMPORTANCE
OF APPLYING COGNITIVE
COMPETENCE IN THE
EDUCATIONAL PROCESS**

Тиллохочаева Муҳаббат Набиҷоновна, н.и.ф.,
доценти кафедраи методикаи таълими забон ва
адабиёти тоҷики МДТ «ДДХ ба номи акад.
Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

Тилляходжаева Муҳаббат Набидҷоновна, к.ф.н.,
доцент кафедраи методикаи преподалания
таджикского языка и литературы ГОУ «ХГУ
имени акад.Б.Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)

Tillokhujaeva Muhabbat Nabijonovna, candidate of
philological sciences, assistant professor of the
department of methods of teaching Tajik language and
literature, SEI "KSU named after acad.
B.Gafurov", (Tajikistan, Khujand)

E-mail: tillo.1972@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: равандҳои маърифатӣ, фаъолият, инкишоф, инноватсионӣ, озмоишӣ, қобилият, баҳодихӣ, дониш, маҳорат, малака, мустақилият

Дар мақола масъалаҳои фаъолияти маърифатии хонандагон ва роҳҳои истифодаи усулҳои фаъоли таълим мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Руиҳи шахсияти хонандагон дар асоси ташиқули салоҳиятҳо, ки яке аз ҳадафҳои асосии таълими замони муосир буда, нақши фаъоли хонандагон дар ҷараёни таълим меъёри асосии интиҳоби педагогӣ мебошад, ки барои руиҳи фаъолияти маърифатӣ, инкишофи шахсият ва мутабиқати он бо талаботи рӯзафзуни бозори меҳнат имконият фароҳам меорад. Муаллиф таъкид меорад, ки ҷараёни фикр ҳамоно вақт тез мешавад, агар саволҳо душвору талабагон мутабиқан дониши кофӣ дошта бошанд. Аз ин рӯ, дар ҳалли ин ё он супориш хонандагон бояд дорои захираи муайяни дониш бошад ва ҳангоми зарурат онро истифода карда тавонанд. Фаъолияти маърифатӣ ва мустақилият аз якдигар ҷудонопазиранд: хонандагон фаълтар, чун қоида, мустақилтаранд; фаъолияти нокифояи худмӯзиш хонанда ӯро аз андешаи дигарон вобаста карда, аз мустақилият маҳрум мекунад. Муаллифи мақола ба он ақида аст, ки мавриди гузаронидани машғулият аз усулҳои фаъоли таълим истифода намудан ба шахс шароит фароҳам меорад, то мустақилона кор кунад, ақида ва нуқтаи назари худро мустақилона таҳия намояд ва бо рӯҳбаландӣ дар рафти машғулият ширкат варзад.

Ключевые слова: познавательные процессы, деятельность, развитие, новаторство, тестирование, способности, оценка, знания, умения, навыки, самостоятельность

Рассматриваются вопросы познавательной деятельности студентов и способы использования активных методов обучения. Отмечается, что развитие личности учащихся основано на формировании компетенций, что является одной из основных целей современного образования, а активная роль учащихся в образовательном процессе является основным критерием педагогического отбора, который необходим для формирования познавательной активности, развития личности и ее соответствия растущим требованиям рынка труда. Подчеркивается, что поток мысли ускоряется только в том случае, если вопросы сложны и учащиеся, соответственно, обладают достаточными знаниями. Поэтому при решении той или иной задачи обучающиеся должны иметь определенную базу знаний и уметь использовать ее при необходимости. Познавательная деятельность и самостоятельность неотделимы друг от друга: более активные студенты, как правило, более самостоятельны. Недостаточная самостоятельная деятельность студента делает его зависимым от мнения других и лишает самостоятельности. Автор статьи придерживается мнения, что использование активных методов обучения в процессе обучения обеспечивает условия для того, чтобы человек работал самостоятельно, вырабатывал собственное мнение и точку зрения, активно участвовал в процессе обучения.

Key words: cognitive processes, activity, development, innovation, testing, ability, evaluation, knowledge, skills, skills, independence

The article discusses the issues of students' cognitive activity and ways of using active teaching methods. The development of students' personality based on the formation of competencies, which is one of the main goals of modern education, and the active role of students in the process of education is the main

criterion for pedagogical selection, which provides an opportunity for the development of cognitive activity, personality development and its compatibility with the ever-increasing demands of the labor market. The author emphasizes that the flow of thought is accelerated only if the questions are difficult and the students have sufficient knowledge accordingly. Therefore, in solving this or that task, students should have a certain knowledge base and be able to use it when necessary. Cognitive activity and independence are inseparable from each other: more active students are, as a rule, more independent; Inadequate self-study activity of the student makes him dependent on the opinion of others and deprives him of independence. The author of the article is of the opinion that the use of active teaching methods in the course of training provides conditions for a person to work independently, develop his own opinion and point of view and participate enthusiastically in the course of training.

Нақши назарияи фаъолиятро дар таҷдиди сохтори равандро таълим ва ҳалли масъалаҳои мубрами педагогӣ бисёр олимони муосир, аз қабиле Вербитский А.А.Бондаревская [1] А.С. Гранитская [4] мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор додаанд. Маҳз равиши фаъолият, ки дуруст фаҳмида ва пайгирона татбиқ карда мешавад, имкон медиҳад, ки ҳамаи он чизе, ки психология ва педагогика қор қарда баромадааст, аз ҷумла ҷиҳатҳои мусбати таълими проблемавӣ ва барномавӣ синтез ва истифода бурда шавад. Муносибати фаъолият ба ташаккули фаъоли қорҳои равандро нигаронида шудааст, на ба бақайдгирии ғайрифайол ва мутобиқсозии онҳо ба сатҳи мавҷуда.

Барои боло бурдани сифати таълим Президенти кишвар, муҳтарам, Эмомалӣ Раҳмон борҳо оид ба зарурати истифодаи усулҳои наву самарабахши таълим тавассути истифодаи усулҳои инноватсионии таълим ва таҷрибаи пешқадами ҷаҳони муосир, ки ба рушди тафаккури техникаро интиқодии насли наврас бештар хубтар мусоидат менамоянд, ҷомеаи омӯзгоронро даъват намудаанд.

Ба ақидаи академик Маҳмадулло Лутфуллозода, ки “Фаъолияти маърифатӣ яке аз шаклҳои асосии фаъолияти хонанда мебошад, ки фаъолияти таълимиро дар заминаи шавқи маърифатӣ таҳриқ медиҳад. Бинобар ин, фаъолияти маърифатӣ барои рушди умумии мактабҷа ва ташаккули шахсияти ӯ хеле муҳим аст” [5,с.18].

Дар истеъмоли маъмулии калимаи фаъолият ҳама гуна амали фаъоли шахс фаҳмида мешавад. Маънои калимаи «фаъолият», ки аз ҷиҳати маъно наздик аст, дар луғати тафсирии “Фарҳанги забони тоҷикӣ” чунин омадааст: «фаъолият - қор, машғулият дар ягон соҳа».

Навбӣ омӯзиши фаъолият бевосита ба рушди қобилиятҳои маърифатии донишҷӯ вобастагии қавӣ дорад. Шартҳои зарурии ташаккули омодагӣ ба рушди худшиносӣ, ба фаъолияти табдилдиҳандаи маърифатӣ таълими амалҳои зерини равандро мебошад: таҳлили ҳосиятҳои ашё ё падидаҳои омӯхташаванда; муқоисаи ҳосиятҳои объектҳо;

- муайян намудани ҳосиятҳои умумии ашё ё падидаҳо дар гурӯҳ;
- тақсироти ашё ё падидаҳо ба гурӯҳҳо аз рӯи ҳосияти интиҳобшуда;
- гурӯҳбандӣ аз рӯи амволи интиҳобшуда;
- синтез дар асоси сохтори интиҳобшуда;
- мушаххасгардонӣ ва қиёс.

Раванди сохтани шаклҳои нави амал дар фаъолияти таълим воситаҳои зарурии равандро талаб мекунад, ки моҳияти равандро маърифатиро муайян мекунад.

Ғояи инкишофи равандро маърифатӣ дар омӯзиши фаъолият бевосита ба принсипи миёнаравӣ, ташаккул ва рушди равандро инсон, бо равиши фаъолият алоқаманд аст. Тибқи назарияи фаъолият, инкишофи рӯҳӣ тавассути инкишофи фаъолияти гуногун аз ҷониби шахс ва ташаккули қобилияти ӯ субъекти онҳо ба амал меояд. Аз ин бармеояд, ки равандро таълиму тарбия танҳо дар сурате инкишоф меёбад, ки онҳо дорои шаклҳои фаъолият ва дорои мазмуни мувофиқ мебошанд. Ба системаи фаъолияте, ки муаллим муқаррар кардааст, дохил шуда, донишҷӯ дар равандро фаъолияти пурқуввати худ инкишоф меёбад. Худи таъсири инкишофёбанда бо сифати фаъолият ва фаъолияти хонанда ҳамчун субъект муайян қарда мешавад. Таҳсилоти рушдёбандаро инчунин метавон ба фаъолият инкишофёбанда ё ба фаъолият асоснок қард. Истилоҳи “ривҷёбанда” ҳадафи омӯзиш ва истилоҳи “файол” - роҳ, роҳи расидан ба ин ҳадафро инъикос мекунад.

Ба гуфти С.Л.Рубинштейн фаъолият пеш аз ҳама бо хусусиятҳои зерин тавсиф қарда мешавад: [8,с.49].

- 1) ин ҳамеша фаъолияти қасе - субъект (яъне шахс) ё субъектҳои фаъолияти муштарак мебошад;
- 2) фаъолият - амали мутақобилаи субъект бо объект;

3) вай ҳамеша эҷодкор аст;

4) мустақил (мустақилият дар ин ҷо ба ҳамбастагӣ муҳолифат намекунад, баръакс, мустақилияти он дар фаъолияти муштарак амалӣ мегардад).

Ҳамин тариқ, ба ақидаи С.Л.Рубинштейн хусусияти хоси фаъолияти инсон дар он аст, ки он «бошуурона ва мақсаднок аст... дар фаъолият ва тавассути фаъолият фард худро ҳамчун субъект, ҳамчун шахс дарк ва тасдиқ мекунад» [8,с.58].

Дар асоси концептуалии назарияи методологии фаъолият системаи дидактикии усули фаъолият аз ҷиҳати назариявӣ асоснок ва амалӣ санҷида шудааст, ки дар он:

- имкони мунтазами омӯзиши қобилиятҳои фаъолияти хонандагон дар маҷмӯъ таъмин карда мешавад;

- синтези ғояҳои омӯзгорон ва равшиносони пешқадами ватанӣ гузаронида мешавад.

Роҳҳои ҷалби хонандагон ба фаъолияти таълимӣ ва маърифатӣ ба таври зайл амалӣ карда мешавад:

- муттасилӣ бо модели анъанавии таълим таъмин карда мешавад, ки имкон медиҳад, ки ба татбиқи он дар таълими амалӣ на бо роҳи инқилобӣ, балки ба таври эволюсионӣ пеш равад [10,с.15].

Системаи омӯзиши фаъолият аз системаи анъанавӣ (онро намоишӣ низ меноманд) пеш аз ҳама аз рӯи ҳадафҳое, ки воқеан дар ин система назорат мешаванд, фарқ мекунад. Агар ҳадафи таълими анъанавӣ азхудкунии бошууронаи дониш бошад, пас бо равиши фаъолият ин омодагӣ ба рушди хонанда нигаронида шудааст.

Технологияи омӯзиши фаъолият, ки асоси равиши раванди маърифатӣ мебошад, пайдарпайии зерини равандҳои амалиро дар сохтори дарс дар бар мегирад:

1. Худмуайянкунӣ ба фаъолият.

Дар ин марҳила худмуайянкунии мусбати талаба оид ба фаъолият дар дарс ташкил карда мешавад, яъне:

а) меъёри фаъолияти тарбиявӣ нав карда мешавад («бояд»);

б) шароит барои ба вучуд омадани эҳтиёҷоти дохилӣ барои шомил шудан ба фаъолият фароҳам оварда мешавад («Ман мехоҳам»);

в) майдони мундариҷа ("Ман метавонам") чудо карда шудааст.

2. Воқеияти дониш ва муайян кардани мушкилоти инфиродӣ дар фаъолият. Ин марҳила, пеш аз ҳама, амалӣ гардонидани ташаккули дониш, малака ва маҳоратҳоро дар бар мегирад, ки барои сохтани тарзи нави амал кифоя аст. Дар охири марҳила амалиёти озмоишӣ ташкил карда мешавад ва ҳуди донишҷӯён мушкилоти инфиродиро дар фаъолияти худ бартараф мекунанд.

3. Гузориши масъала.

Дар ин марҳила хонандагон амалҳои худро бо усули амали истифодашаванда (алгоритм, мафҳум ва ғайра) алоқаманд карда, дар ин асос сабаби душвории нутқи беруниро муайян ва ислоҳ мекунанд. Муаллим фаъолияти коммуникативии талабагонро барои омӯхтани вазъияти проблемавӣ, ки дар шакли суҳбати эвристикӣ ба миён омадааст, ташкил мекунад. Анҷоми марҳила бо гузоштани ҳадафи фаъолияти таълимӣ аз ҷониби донишҷӯён ва мураббитабсозии (ё аниқ кардани) мавзӯи дарс алоқаманд аст. Фаъолияти хонандагон дар се марҳилаи аввал бо ташаккули салоҳияти забонӣ алоқаманд аст: огоҳӣ аз сохтор ва робитаҳои системавии ҳодисаи омӯзиши забон.

4. Сохтани лоиҳа барои раҳӣ аз душворӣ («кашф»-и донишҳои нав аз ҷониби хонандагон).

Дар ин марҳила донишҷӯён бояд усули ҳалли вазъияти мушкилоро интихоб кунанд ва дар асоси усули интихобшуда фарзияҳоро пешниҳод ва санҷида шаванд.

Омӯзгор фаъолияти коллективиро дар шакли «ҳучуми ақлонӣ» (муколамаи пешбаранда, муколамаи ташвиқкунанда ва ғ.) ташкил мекунад. Пас аз сохтмону асосноккунӣ дар нутқ тарзи нави амал муқаррар мегардад. Дар натиҷа, муайян карда мешавад, ки проблемаи (вазифаи таълимӣ) ба миён омада ҳал шудааст.

Дар зинаҳои 4 падидаи забонии омӯхташуда такроран дар истифодаи нутқ омӯзонида мешавад, салоҳияти нутқ ташаккул меёбад, ки дар машқҳои гуногун назорат карда мешавад.

5. Кори мустақилона бо худсанҷиш аз рӯи стандарт.

Ҳангоми гузаронидани ин марҳила шакли инфиродии кор истифода мешавад: донишҷӯён мустақилона супоришҳоро оид ба татбиқи усули нави амал иҷро мекунанд, имтиҳони худ, зина ба зина бо стандарт муқоиса мекунанд ва худашон баҳо медиҳанд.

Самти эмотсионалии марҳила аз ташкили вазъияти муваффақият иборат аст, ки ба фарогирии хонандагон ба фаъолияти минбаъдаи маърифатӣ мусоидат мекунад.

Дар ин марҳила ба донишҷӯён фаъолиятҳои мустақилона пешниҳод карда мешаванд, ки истифодаи ин падидаи забонӣ дар ҳолатҳои гуногуни муоширатро тақозо мекунад - салоҳияти коммуникативӣ ташаккул меёбад.

6. Дохилшавӣ ба низоми идрок ва такрор.

Дар ин марҳила донишҳои нав ба низоми идрок дохил карда мешаванд. Дар ҳолати зарурӣ супоришҳо оид ба омӯзиши алгоритмҳои қаблан омӯхташуда ва омодагӣ ба чорӣ намудани донишҳои нав дар дарсҳои минбаъда иҷро карда мешаванд.

7. Инъикоси фаъолият (натичаи дарс).

Дар ин марҳила арзёбии худ аз ҷониби хонандагон ба фаъолият дар дарс ташкил карда мешавад. Дар хотима, дараҷаи мувофиқат ба ҳадафи гузошташуда ва натиҷаҳои фаъолият муайян карда шуда, ҳадафҳои фаъолияти минбаъда нишон дода мешаванд.

Ҳамин тариқ, ҷузъи фаъолияти равиши маърифатӣ ба таҳияи воситаҳои зарурии раванӣ, ки маҳорати муҳимтарин – қобилияти омӯзишро ташкил медиҳанд, равона карда шудааст. Чунин технологияи таълим аз муаллим тайёрии муносибро талаб мекунад. Он дар фаъолнокӣ ва бодикқатии хонандагон дар дарс, дар воқунишҳои эмотсионалии онҳо, саволҳо ба омӯзгор, дар мутолиаи адабиёти иловагӣ ва ғайра зоҳир мегардад. Аз ин ҷо бармеояд, ки донишҷӯён асосҳои педагогии истифодаи воситаҳои тарзҳои ангезиш, дастгирӣ ва тақвияти шавқу рағбати хонандагон ҳамчун омилҳои фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ заруранд.

ПАЙНАВИШТ:

- 1.Бондаревская, Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования / Е.В.Бондаревская // Педагогика. - 1997. -№4.-С.11-17.
- 2.Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С.Выготский, - М.:Педагогика, 1991. -480с.
- 3.Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А.Вербицкий. - М.: Высшая школа, 1991. - 207с.
- 4.Границкая, А.С. Научить думать и действовать/А.С.Границкая.-М.:Просвещение, 1971. - 175с.
- 5.Лутфуллоев,М.Педагогикаи миллии халқи тоҷик/М.Лутфуллоев.-Душанбе: Ирфон, 2015.-660 с
- 6.Леонтьев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев.- М., 1975.-304с.
- 7.Руднева, Т.И. Формирование основ педагогического профессионализма у студентов университета: Дисс. <...> д.п.н.: 13.00.08 / Т.И.Руднева. - М., 1996. - 421с.
- 8.Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. -СПб., 1999.-720с.
- 9.Сабуров, Х.М. Особенности стандартизации образования в условиях суверенного Таджикистана(мақола бо забони русӣ) //Вестник Таджикского национального университета .-2015.- №3/6(176).-С. 289–294.
- 10.Ҳақимова, Ш.И. Омодагии касбии муаллимони оянда ҳамчун муаммои педагогӣ[Матн]/Ш.И. Ҳақимова // Лингвистическое наследие и развитие языкознания “Lisoniy meros va tilshunoslik taraqqiyoti” mavzusidagi xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya materiallari / Mas’ul muharrirlar – O.Tojiyev, Sh.Qahhorov. – Andijon davlat universiteti. 2023. – 470 bet. С.279–284
- 11.Шаропов, Ш.Абдалла Халлафала. Подготовка будущих учителей к компьютеризации учебного процесса в общеобразовательной школе / Ш. Шаропов, Х. Абдалла. – Худжанд, 2006. - 185 с.

REFERENCES:

- Bondarevskaya, E.V. Humanistic paradigm of personality-oriented education / E.V. Bondarevskaya // Pedagogy. - 1997. -№4.-P.11-17.
- 2.Vygotsky, L.S. Pedagogical psychology / L.S. Vygotsky, - M.: Pedagogy, 1991. -480 p.
- 3.Verbitsky, A.A. Active learning in higher education: a contextual approach / A.A. Verbitsky. - M.: Higher School, 1991. - 207 p.
- 4.Granitskaya, A.S. Teach to think and act / A.S.Granitskaya. - M.: Education, 1971. - 175 p.
5. Lutfulloev, M. National pedagogy of the Tajik people/ M. Lutfulloev.-Dushanbe: Irfan, 2015.-660 p.
6. Leontyev, A.N. Activity. Consciousness. Personality / A.N. Leontiev. -M., 1975.-304 p.
- 7.Rudneva, T.I. Formation of the foundations of pedagogical professionalism among university students: Diss. for the academic degree of Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.08 / T.I. Rudneva. - M., 1996. - 421 p.
8. Rubinstein, S.L. Fundamentals of general psychology / S.L. Rubinshtein. -SPb., 1999.-720p.
9. Saburov, Kh.M. Features of standardization of education in the conditions of sovereign Tajikistan //

Bulletin of the Tajik National University .-2015.- № 3/6(176).-2015. -P. 289–294.

10. Hakimova, Sh.I. Professional preparation of future teachers as a pedagogical problem/Sh.I. Hakimova//Linguistic heritage and development of linguistics “Lisoniy meros va tilshunoslik taraqqiyoti” mavzusidagi xalqaro ilmiy–amaliy konferensiya materiallari – Andijon State University. 2023. – P.279–284.
11. Sharopov Sh., Abdalla Khallafala. Preparing future teachers for computerization of the educational process in secondary schools / Sh. Sharopov, Kh. Abdallah . – Khujand, 2006. - 185 p.